

Rozum a svědomí

Velký český intelektuál píše z vězení dne 18. června roku 1415: „Jeden teolog mi řekl, že vše je pro mne dobré a dovoleno, jen když se podrobím koncilu, a dodal: Kdyby koncil prohlásil, že máš toliko jedno oko, třeba máš dvě, bylo by tvou povinností vyznati s koncillem, že tomu tak jest. Odpověděl jsem mu: I kdyby mi to tvrdil celý svět, já, máje rozum, jaký nyní mám, nemohl bych to připustit bez odporu svědomí.“

Tento text je ve světové literatuře ojedinělý a patří k oněm nesmrtelným myšlenkám, v nichž se vyslovují základní pravdy o člověku a světu. Musíme proto pozorně číst tento text, abychom porozuměli jeho smyslu a zejména musíme s největší opatrností zkoumat, v čem spočívá jeho význam jako základní pravdy.

Být základní znamená především vytvářet základ a pouze na základě tohoto základu zakládá věc svou existenci a své oprávnění. Jakmile se zničí nebo odstraní nebo zapomene a deformuje toto základní, ztrácí dotyčná věc svůj základ a každá věc bez základu se stává vratkou, plytkou a prázdnou. Základní pravda, kterou vyslovuje český intelektuál 15. století, se však netýká věci, nýbrž člověka, což znamená, že člověk bez této základní pravdy pozbývá základu, ztrácí půdu pod nohama a stává se vykořeněným člověkem, člověkem bez základu.

Kdo je vykořeněný člověk a člověk bez základu? Ten, který ztratil rozum a svědomí, odpovídá český intelektuál 15. století. Povšimněme si dobře: rozum a svědomí existují pospolu, tvoří jednotu a pouze v této jednotě se stávají základem lidské existence. Pozdější doba a také naše doba zná rozum a svědomí již pouze jako na sobě nezávislé veličiny, které se k sobě chovají lhostejně nebo nepřátelsky. A pro moderní dobu je dokonce jakákoliv souvislost, a to tím spíše podstatná souvislost rozumu a svědomí něčím velmi podezřelým. Ale podezření a podezíravost je špatný rádec tam, kde jde o pravdu a její problémy. Musíme se spíše naopak ptát, jaké důsledky mělo a má pro člověka a jeho svět rozloučení rozumu a svědomí, které již buď zdání přirozenosti a odvěkosti.

Vratme se k citovanému textu: jsme totiž natolik zajatci historických faktů, z nichž víme, jak dopadl spor koncilu s člověkem, který nechtěl ztratit rozum a svědomí, že nám zcela uniká fiktivní a potenciální varianta výsledku, kterou text naznačuje. Jménem koncilu a v zastoupení koncilu nabízí teolog intelektuálovi tuto alternativu: jestliže přiznáš s koncillem, že máš jen jedno oko, třebaže ty víš, že máš dvě, bude ti nejen všechno odpuštěno, ale bude ti také všechno dovoleno. Tato druhá fiktivní varianta není bez perspektivy: v ní se člověku nabízí, že všechno získá — vše ti bude dovoleno — jestliže se něčeho vzdá. A kdo by ve

sporu všeho s něčím nevolil všechno a neodmítl pouhé něco? Ale především a zejména: kdo by ve sporu reálných perspektiv s „iluzorními“ perspektivami nedal přednost prvním před druhými a nekritizoval z toho realistického hlediska intelektuála, který zvolil druhou alternativu, jako zbrklého radikála, jako domyšlivého extrémistu a nepoučitelného výstředníka? Neboť realita uvažuje takto: jestliže se na mně žádá, abych uznal, že mám jen jedno oko, třebaže vím, že mám oči dvě, jistě se na mně žádá něco potřebného, prospěšného a užitečného, zkrátka něco rozumného. Co je proti hlasu tohoto požadujícího rozumu hlas svědomí? Ve srovnání s autoritativním a veřejným rozumem, který mě žádá, abych uznal, že mám pouze jedno oko, třebaže vím, že mám oči dvě, vystupuje hlas svědomí nejen jako soukromá záležitost, ale zejména a především jako malá a nicotná autorita. Protože jde o střetnutí význačné a nicotné autority, mohou hlas svědomí s klidným svědomím potlačit jako nicotnost. V realistovi vítězí vždy rozum nad svědomím.

Ale rozum, který v realistově rozumování vítězí nad svědomím, má se skutečným rozumem pouze společné jméno; co v realistových úvahách vstupuje proti „odporu svědomí“, není rozum, nýbrž osobní kalkulace, hokynářský výpočet soukromých šancí, sledování privátního zájmu. Realista potlačil „odpor svědomí“, aby získal všechno, ale v tomto uvažování sledující privátní zájmy přišel ve skutečnosti o všechno, ztratil jak svědomí, tak rozum.

Český intelektuál 15. století obhajuje proti realistovi jednotu rozumu a svědomí, ale tím prosazuje určitou koncepci rozumu a určitou koncepci svědomí. Jednota je pro charakter rozumu a povahu svědomí tak důležitá, že pozbytím této jednoty ztrácí rozum podstatnost a svědomí skutečnost. Rozum bez svědomí se stává utilitářním a technickým rozumem výpočtu, propočtu, kalkulace a na něm založená civilizace je civilizací bez rozumu, v níž je člověk podřízen všem a jejich technické logice. Svědomí odtržené od rozumu klesá na bezmocný hlas nitra, nebo ješitnost dobrých úmyslů.

Rozum a svědomí tvoří podle českého intelektuála 15. století jednotu a pouze v této jednotě může být rozum tím, čím je: rozum znamená v původním, nikoliv v odvozeném významu slova: rozumět a umět, něčemu rozumět a něco umět, mít porozumění pro smysl věci, smysl člověka a smysl skutečnosti. Pouze v této jednotě může být svědomí tím, čím je: péteří, pevností, nenarušeností a nezcizitelností člověka. Kdo potlačuje „odpor svědomí“, aby mohl s koncillem vyznat, že 2x2 je deset, nezabývá se svědomí, nýbrž přeměňuje své svědomí na potlačené svědomí. A každé potlačené svědomí je špatným svědomím, které se projevuje a realizuje jako nevraživost, podezíravost, jako nezahladitelný resentment. A výbuchy resentimentu se v dějinách objevují, jak známo, v podobě

zavilé nenávisti, surového fanatismu a bestiálneho násilí.

Český intelektuál 15. století obhajoval jednotu rozumu a svědomí a odmítl nabídku koncilu jako falešnou alternativu, neboť člověk, který vyzná s konci-lem, že má toliko jedno oko, třebaže ví, že má oči dvě, nezískává nic, nýbrž ztrácí všechno, protože ztratit rozum a svědomí znamená ztratit základ svého lidství. Člověk, který nahradil rozum soukromým počtářstvím a potlačil své svědomí tak, že je přeměnil na špatné svědomí, je člověkem bez rozumu a svědomí. Takový člověk ztratil všechno a nezískal nic. Stal se nicotným člověkem, člověkem, kterého ovládá nicota. A jestliže víme, že nic neznamená nihil, je člověk bez rozumu a svědomí skutečným nihilistou.

Český intelektuál 15. století volil proto mezi svědomím a rozumem na jedné straně a nihilismem na druhé straně. A protože rozpor mezi pravdou a nicotou je radikální, zdá se, že také jeho volba mohla být pouze radikální.

LL č. 1. 1. března 1968

Zora Jesenská Nelámté si jazyk!

Přibližně před pol stoletím Vajanský světo veril, že všetko pochádzajúce z ruštiny slovenčinu obohátí. Slovenčina trošku pokrútila hlavou (ak totiž slovenčina má hlavu) a povedala: „Ďakujem, poradím si ďako sama.“ A väčšinu jeho rusizmov si potichučky vymietla z chyže.

Přibližně před dvadsiatimi rokmi mnohí světo verili, že všetko pochádzajúce z ruštiny slovenčinu spokrokovatí. Slovenčina trošku stiahla čelo (ak totiž slovenčina má čelo) a pretože povedať vtedy nič nemohla, pomyslela si: „Počkajte, za to podceňovanie sa vám ďako vyvršíš!“ A potichučky sa vršila.

Ruský rod je to, čo náš rod. Ale už ruské „rodný, rodná“ je bežne to, čo u nás drahý, drahá. Pre slovenčinu „rodné“ je len á len niečo súvisiace s narodením: rodný kraj, rodná dedina, rodný dom. I náš básnik síce nazval svoju zbierku Moja rodná, vyznávajúc tým lásku, no tiež sa to týkala krajiny, kde sa narodil. Keďže však sa nikto nikdy nenarodil v nijakej organizácii, výraz „rodná strana“ znamenal čosi vlastne u nás nemožné a teda nepravdivé, a vzpierajúca sa slovenčina zo svojej autonómnej moci potom robila podozrívym aj cit takto vyslovený — podozrívym najmenej z vnútornej dutosti, z páťosu nám cudzieho. V tom istom čase sa u nás rozšírili aj rozličné „iskrenné pozdravy“ a neskôr, keď sa už začala pociťovať ich mierna jazyková umelosť, zmenili sa na „plamenné pozdravy“, čo bolo z dažďa pod odkvap, lebo háčik je v tom, že my od prírody pozdravujeme len srdčne alebo uprimne a nehoríme, neblčíme, neplápolá-

me pri pozdravovaní tak, aby z našich pozdravov vyletovali iskry alebo sfahali plamene. Preto tieto väzby ostali vždy len v repertoári patetického rečenia a ak sa vôbec vnímali, vnímali sa ako prepiatosť. To bola pomsta slovenčiny.

Potom sme zbadali, že z nášho opičenia sa nemáme ošoh ani my, ani náš vzťah k Sovietskemu sväzu, naopak. I začali sme myslieť vlastnými hlavami a odvtedy hovoríme aj vlastnejšími väzbami. Tie dosiaľ uvedené už miznú, takže potiaľto to bol slpček o takzavnej prekonnanej historickej etape, čo je, ako viete, vznešené pomenovanie rozličných kiksov, inak donedávna ešte zvaných aj nevyhnutným vývinovým obdobím.

Plamenné pozdravy teda dohadujú i v našom rečnickom žargóne a pomaly už vari dokvitne aj iné zneužívanie slova, spôsobené faktom, že ruské „burnyj“ má dva významy — búrlivý aj prudký, kým slovenčina súdi, že búrlivý je len búrlivý a basta.

Búrlivé zato môže byť všeličo. Zažila som už nejednu búrlivú schôdzu s búrlivou diskusiou a bývali u nás kedysi aj búrlivé demonštrácie a búrlivé zasadnutia parlamentu, ba aj búrlivé voľby. Niekeďy pritom málo chýbalo, že sa ľudia jeden druhému nenanosili do vlasov (zavše sa aj nanosili), ale toto nebolo podmienkou búrlivosti. Tá bola v krikú, tresku-plesku, hrmote, bez ktorého nemôže byť reč o búrlivosti, ako nemôže byť reč o búrke, ak nehrmí. Búrlivým nazýva slovenčina aj to, čo má iné vlastnosti a účinky búrky, je divé, neskrótné, spôsobuje všakové otrasy a zlomy — to sú rozličné tie búrlivé udalosti, búrlivé vášne a tak. Rýchlosť a prudkosť slovom búrlivý ona neoznačuje; preto hovoríme všetci o prudkej rieke, prudkej povahe, kým Rusi aj tu vravia „burnyj“.

No a čo: zrazu len keď nám zbúrlivelo všetko možné, najmä hospodárstvo. Búrlivý vývin nášho priemyslu! Búrlivý rast našej výroby! Búrlivý rozmach našej ekonomiky!

Či azda toto slovo chcelo naznačiť, že sme za nič na svete neboli schopní starať sa o ten rast, vývin, rozmach potichu, bez tresku-plesku? Alebo že sme desiat'tisícami reorganizácií ustavične ako búrka všetko nasilu vyvracali a prevracali? Aba, nebol tu takýto sebakritický hrot, naopak: rýchly rast nám nestačil, aj prudký nám bol málo — búrlivý sme museli mať, čuduj sa, svete, a obdivuj nás!

V tých „búrlivých“ rastoch a rozmachoch sa nevdôjak odzrkadlilo naše permanentné sebaospevovanie, naše chvastavé vypínanie rečnických hrudi, aby som nepovedala nafukovanie ... taký fígel nám tu spravila slovenčina, huncútsky žmurknúc očkom (ak totiž slovenčina má očko).

Nie jej je po vôli ani slovo „vec“ tam, kde ho vlepujeme čiro len z napodobňovania ruskej väzby, následkom čoho potom ľud počúva raz, že treba podporovať vec pokroku, druhý raz, že má „vziať“ do svojich rúk“ vec mieru, tretí raz zase nie že nám záleží na socializme, ale